

פתח דבר

שאול סתר

גם הכתיבה והעריכה של הגיליון הנוכחי של תיאוריה וביקורת נעשו בצל המלחמה בעזה, שהבשילה בחודשי האביב והקיץ של 2025 לכדי מלחמת שמד. אנחנו חיים בתוככי אסון – אסון מעשה ידי אדם. לאסון הזה יש אתר מרכזי של זוועה ואימה, ואדוות משתברות במקומות הולכים ומתרבים. עזה חרבה. הרעב בה רב, מכלה את תושביה המצויים במנוסה ובמחבוא, עקורים פעם שנייה ושלישית ממקומם ומנסים לפלס את דרכם בגיהנום עלי אדמות. כל יום גומאים בה אנשים רבים מרחקים גדולים בחום הכבד כדי להשיג מצרכי מזון; וכל יום נהרגים או נרצחים בה עשרות רבות של בני אדם שביקשו מזון. מרכזי סיוע היו למלכודות מוות. עזה מופצצת, מדי יום; ונכבשת, מדי יום. רוב אזוריה אסורים לשהות ולתנועה עבור תושביה, חלקים רבים ממנה כבר ריקים לגמרי מפלסטינים, ואלה מצטופפים במה שנשאר ומחפשים נתיב בין חורבות והפגזות, בין משכנות ארעי לדרכי מילוט.

אנחנו הם בני ובנות החברה המשיתה את האסון על עזה. אנחנו חיים בקרבתו, אבל ממוסכים מפניו. יש דרכים לחמוק ממנו: החדשות בישראל כמעט ולא מדווחות עליו, עסוקות בדברים שמסיחים את הדעת ומסתירים אותו. גם כאשר האסון מבצבץ, כדימוי או כשמועה, בתמונה או בסיפור, קשה להמשיך ולהתבונן בו. ועם זאת, יש בישראל גם מי שעושים זאת ומוסרים אותו הלאה: יש מי שמונים את מספר ההרוגים היומי ומצוותים לו שמות, יש שכותבים על מעשי הטבח או מראים תמונות של אנשים שנמחו מעל פני האדמה. יש שמשתפים סרטונים או נושאים בציבור את תמונות הילדים הנרצחים. יש הקוראים שירים מעזה – שירי חורבן וייאוש, שירי מנוסה שנושאים את הרצון למות, שאיפת קיטוע וסוף בהיעדר חיים של ממש, אך גם ניסיון לשאת עדות ולהותיר סימן. יש המתבוננים בתמונות מעזה: קברי אחים, גופות עטויות בשקי פלסטיק כחולים או לבנים; חורבות של מבנים – בתי חולים, בתי ספר, בתי תפילה; הריסות מלוא העין, עד האופק.

לאסון עזה שמות רבים – טבח, פשע מלחמה, רצח עם, השמדה – ואין לו שם. הוויכוח שניטש כעת על השם גם הוא בבחינת תחליף, תותב, שמבקש לכסות על התהום שהוא יוצר. כך כתב מוריס בלנשו בפתח ספרו **הכתיבה של האסון**:

האסון מחריב הכול בעודו מותיר הכול ללא פגע. הוא אינו משיג מישוה מסוים, ה"אני" אינו מאוים על ידו, אלא נזנח, ננטש. ובאופן זה ממש האני מאוים; כך האסון מאיים בתוך תוכי על מה שהוא חיצוני לי – אחר לאני שהופך באופן סביל לאחר. אי-אפשר להשיג את האסון. מעבר להישג היד מצוי מי שהוא מאיים עליו – מרחוק או מקרוב, כבר אי-אפשר לומר: האינסופיות של האיום פורצת כל גבול. אנחנו על מפתנו של האסון בלי שנוכל למקם אותו בעתיד: האסון תמיד כבר עבר, ועם זאת אנחנו על סיפו או תחת האיום שלו. ניסוחים אלו מבטאים עתיד אך האסון הוא מה שאיננו בא, שמשבית כל ביאה. לחשוב על האסון (אם הדבר אפשרי, ואין זה אפשרי במידה שבה אנו חושדים שהאסון הוא מחשבה), משמעו שאין עוד עתיד שבו אפשר לחשוב אותו.¹

ייתכן שאנחנו מצויים בתוככי אותו אין עתיד של האסון – עומדים על סיפו של אסון שכבר מתרחש, כבר קורה. אבל היקרותו אינה נקודתית, איננה בבחינת אירוע, איננה נתון או עובדה שאפשר להוכיח או להפריך; קשה לדעת את האסון, לא ניתן להשיג אותו או להקיפו. ואולם אנחנו מוקפים באנשים שחושבים שהם יודעים אותו: מומחי מדיניות וקציני צבא לשעבר, מזרחנים ומדענים – אלה שתמיד יודעים, כל יום מחדש. ואמנם יש מספרים ונתונים ומהלכים ותוכניות – אין זה, כאמור, אסון טבע שבא באחת ומתרגש על באי עולם, כי אם אסון מסוים, פרי יוזמה ופעולה, עם הישגים ומטרות. אבל אינסופיותו של האסון, אי-תחיתו, התרחבותו והתרחבות מעשה ההחרבה שבו – מחריב הכול בעודו מותיר הכול, מותיר חרב – את זה קשה להשיג.

השאלה היא איך חיים בקרבת אסון עזה, אסון שיוצרת המדינה שבה אנחנו אזרחים והוא ממומש בידי צבא משולח רסן ומגובה על ידי חברה הולכת ומתבהמת; איך חיים ליד המוות, איזה אופן של חיים אפשר לקיים. זו שאלה אקזיסטנציאלית ואתית, ולצידה – תמיד לצידה ולא בנבדל ממנה – זו גם שאלה על הידע: איך חושבים על האסון וחוקרים אותו, בסמיכות אליו ותוך כדי היקרותו, ומתוך כך שאנחנו נגועים בו וניגעים על ידו. למרות התיווך התקשורתי והמדיאלי ומערכי ההכחשה וההשכחה, האסון שממיתה ישראל על עזה נמצא גם בתוכה, קרוב אליה, בביטול הגבול בין רחוק לקרוב. ויש לנסות לדעת משהו מתוכו, משהו לגביו, להישיר אליו מבט ולשהות במחיצתו.

שני הגיליונות הקודמים של תיאוריה וביקורת עסקו באופן נרחב בכתיבה של אסון מלחמת השמד בעזה. עם תחילתה של המלחמה, מתוך ההלם הגדול שאחז בכולנו, בני

ובנות הארץ הזאת, ותוך כדי התהפכותה והתגלגלותה למרחץ דמים, ואל מול ונגד התהווה של מלחמה משולחת רסן וחסרת גבול, נכתב גיליון החירום "ביקורת המלחמה". הגיליון שלאחריו, "בשבי המלחמה", נכתב ונערך בשעה אחרת, כאשר כבר אין קרב של ממש אלא לחימה חד-צדדית בלתי פוסקת, למעט הפסקת אש קצרה שישראל הפרה, ואסון שממדיו הולכים ומתחזרים, אסון עזה, אסון ישראל בעזה. ההלם הראשוני התגלגל להלם ממושך, ובחסותו הולכת ומתגשמת התוכנית לעקירתם של פלסטינים, גירושם, הרעבתם או השמדתם בעזה ולטרנספורמציה שלטונית וקיומית בישראל. שני הגיליונות הללו ניסו לממש את ייעודו של תיאוריה וביקורת ככתב עת למחשבה ביקורתית ועיון תיאורטי בעברית: לכתוב את העת הזו ולעשות זאת באופן דיאלקטי, מתוכה ונגדה; לבחון את התנאים שהובילו למלחמת אוקטובר 2023 ואת התצורות הפוליטיות ומערכי השיח המתקיימים בה, אך בלי להיגרף לתוכם ולעמוד אל מול הסחף אל הימין באגפים השונים של החברה הישראלית, לרבות באקדמיה.

בשונה משני הגיליונות הקודמים, גיליון זה אינו מעמיד במרכז את אסון מלחמת השמד בעזה. יש בגיליון שתי מסות שדנות בו ושורה של מאמרים שעוסקים בעניינים אחרים. אפשר להבין זאת כמעין נסיגה מן הכתיבה של האסון בניסיון לכייל את הכלים והמכשירים כדי לגשת אליו מחדש; או ככתיבה אקדמית שגם אם נהגתה בנפרד מן האסון ונכתבה לצידו, קשה שלא לקוראה כעת ביחס אליו. הגיליון אינו מצוי בתוככי המלחמה אלא על סיפה, אבל בחוג השראתה ותחת איומה.

המאמר הפותח את הגיליון, פרי עבודה משותפת של רפי גרוסגליק, אריאל הנדל ודניאל מונטרסקו, עוסק בתשוקה ל"בלדי" – לאותנטי, למקומי, לעממי – בתרבות האוכל הישראלית והפלסטינית העכשווית. ההתחקות אחר גלגוליו של המושג, מהגסטרונומיה של ימי הביניים, דרך החקלאות המודרנית באימפריה העות'מאנית ועד שוקי האוכל התעשייתיים והממוסחרים בסוף המאה העשרים ובתחילת העשרים ואחת, מראה את פעולתו כמושג גבול שמובניו רבים ואף סותרים: הבלדי הוא פשוט ומתוחכם, לאומי ועממי, בזוי ונשאה; מושג שעובר בין משמעויות ונותר בלתי ניתן לתרגום. לפיכך הדיון בו מחייב, לפי הכותבים, קריאה ביקורתית מסדר שני, כזאת שהולכת אל מעבר להפרדה בין האמיתי למדומה, בין האותנטי למנוכס, בין הילידי לזר, ובוחנת את היווצרות הבלדי מתוך המגע בין אוכלוסיות שנתונות בקונפליקט ומאבק ועם זאת מייצרות יחסי שיקוף מראתיים. כך, האימוץ הישראלי הנלהב של הבלדי בעשורים האחרונים – תוך מסחורו, עיקורו ממטענו הפוליטי הקונקרטי והפיכתו ל"שיק" – יצר שרשרת של הדהודים ותגובות בתרבות הקולינרית הפלסטינית, כסימן להתנגדות ילידית, לסחר הוגן או לתזונה ראויה, סימן אותנטי ובה בעת מטבע עובר לסוחר. המאמר, שנע בין היסטוריה של אזור,

אתנוגרפיה של גידולים חקלאיים פלסטיניים בני זמננו ודיון מושגי עקרוני, מראה כיצד שם תואר אחד – ולא סיפור, או פיגורה או חומר – יכול לאחוז בתולדות המקום הזה, בקרעיו ובטלאיו.

מעין קרן רווה פונה אל התיאולוגיה הנוצרית-פלסטינית ומגוללת אותה כמהלך תיאולוגי-פוליטי שאמנם הוא מיעוטי אך יש לו חשיבות ועוצמה, בצומת שבין גיבוש זהות לאומית פלסטינית בעת כיבוש ובין גיבוש של זהות דתית כחלק משיח נוצרי גלובלי. עיצובה מן האינתיפאדה הראשונה ועד ימינו העמיד את התיאולוגיה הנוצרית-פלסטינית כקול מובחן שנבדל מהלאומיות החילונית מכאן ומההתעוררות האסלאמית מכאן. אולם מעבר להצטלבות ההוויות, רווה מראה כיצד פועלת תיאולוגיה זו בהצגת סיפורי הברית הישנה מנקודת מבט פלסטינית וכך יוצרת פער בין ישראל המקראית למדינת ישראל המודרנית, ומנערת את הקנון הנוצרי מהשימוש הציוני בו. התיאולוגיה הנוצרית-פלסטינית שואבת השראה מתיאולוגיות השחרור האנטי-קולוניאליות והפוסטקולוניאליות שהתפתחו במהלך המאה העשרים באמריקה הלטינית ובאפריקה ונשאו ערכים של צדק, חופש וזכויות אדם. באופן הזה היא מבקשת לרתום מערך נוצרי גלובלי וכמו-אוניברסלי למאבק שחרור לאומי, ומעמידה מערכי זיכרון ועדות שאינם מסתכמים בהקבלה פשוטה בין עבר עברי להווה ישראלי. מול התמיכה הנוצרית הנרחבת בישראל במדינות המערב, למשל מצד האוונגליסטים בארצות הברית, התיאולוגיה הנוצרית-פלסטינית חוברת לתיאולוגיה הנוצרית בדרום הגלובלי, וביצירת הזיקה בין דמותו של ישוע ותפקידה של הכנסייה ובין המאבק הלאומי הפלסטיני בימינו היא יכולה להגיע עד כדי פרימת המבדה ההיסטורי של "התרבות היודו-נוצרית".

סיגל נגר-רון ורעות ריינה בנדריהם מפנות את מבטן אל ערי הפיתוח בדרום הארץ ובוחנות אותן כמרחבים דיפרנציאליים שמתקיימים בהם בעת ובעונה אחת תהליכי נישול וצבירה של הון תרבותי וכלכלי. הן מראות כיצד המדינה פועלת למימוש הגיונותיה הבסיסיים – ההגיון הלאומי-דתי וההגיון המגזיע – גם בעידן הניאו-ליברלי. המאמר מתמקד במערכת ההשכלה הגבוהה ובשינויים שעברה בעשורים האחרונים, פתיחת המכללות הציבוריות והאקדמיזציה של הלימודים התורניים, ומשיא מבט משווה למוסדות לימוד על-תיכוניים משני סוגים: המדרשה לנשים דתיות במצפה רמון והמכללה האקדמית ספיר, שרוב הלומדות בה הן נשים מזרחיות. הוא מראה כי בעוד הנשים מהזרם החרד"לי מקבלות במדרשה חינוך שמתאים לאורחות חייהן, תואם את תפיסת עולמן ועוזר להן במציאת עבודה ובקידום חברתי-כלכלי, הנשים המזרחיות נאלצות להתמודד עם מסגרת לימודים שאינה מותאמת להן ועם תוכניות לימודים שרחוקות מעולמן הערכי; והתואר האקדמי שיקבלו בעמל רב לא יקדם אותן לרוב בשוק העבודה. כך נוצר, לטענת הכותבות, מרחב ניאו-ליברלי לא אחיד, שבו הגרעינים התורניים שזה מקרוב באו מתבססים על חשבון האוכלוסייה המזרחית הוותיקה, בתמיכת המדינה ובעידוד מוסדותיה. הגיונות

המדינה מתמידים ואיתנים, והיחסים ההיררכיים בין אשכנזים למזרחים, על אף השינויים החברתיים, עומדים על כנם.

גם מאמרו של אסף ש' בונדי עוסק בעת הניאו-ליברלית ובממדי ההתמדה והשינוי שבה. בונדי פונה לארגוני העובדים בישראל ומראה כי למרות התחזיות בדבר היחלשותם ואף היעלמותם בעידן של הפרטה, יזמות אישית ועבודות ארעי, בשני העשורים האחרונים הם דווקא מתחזקים ומתקיימים כשחקן מרכזי בזירה הכלכלית-פוליטית. בונדי מנתח כיצד הם עושים זאת תוך כריתת בריתות חדשות ומפתיעות כמו זו שבין הסתדרות העובדים הכללית ומפלגת הליכוד. בריתות אלו מחוללת תמורה בתפקודה של העבודה המאורגנת בישראל: בעוד שבעבר הוא התבסס על הברית ההיסטורית בין מפלגות השמאל לארגוני העובדים, כיום הוא נשען על מערך פרוטקציוניסטי שמבוסס על אינטרסים נקודתיים המשותפים לה ולשלטון ימני פופוליסטי. כך מתאפשרת חלוקת משאבים בתחומים מסוימים תוך כדי דהירה במדיניות הניאו-ליברלית והתפרקות מוסדות המדינה. התחזקותם של ארגוני העובדים נעשית על בסיס חברתם להגמוניה החדשה, המפרקת את המערך הציבורי ומדרדרת את הלכידות החברתית.

אברהם פאוסט חוזר לפרשה שהסעירה את המחקר הארכיאולוגי בישראל לפני שלושה עשורים: שאלת קיומה ההיסטורי של הממלכה המאוחדת – ממלכת שאול, דוד ושלמה. מחלוקת זו לא נשארה בגבולות המחקר המדעי; היא פרצה אל לב הציבוריות הישראלית ונגעה בעצבים הרוטטים של הקיום היהודי בארץ ישראל. פאוסט "עושה סדר" בפרשה ומגולל אותה על שתי זירותיה, זו המדעית וזו הציבורית. הוא מסביר את האתגר שהציבה האסכולה המינימליסטית, את השינוי בתיארוך ואת "הכרונולוגיה הנמוכה" שהציעה, את הוויכוח שנערך איתה ואת השינויים שעשתה בעקבותיו, וכן את ההשפעה הרבה שהייתה לה על חקר המקרא, שאימץ את גישתה הספקנית לקיומה של הממלכה המאוחדת. במקביל מתאר פאוסט את הממדים הציבוריים החברתיים של הוויכוח הזה, שהתקיים כולו בתוככי השיח הציבורי בלי לאתגר את גבולותיו, אך הצית את הדמיון ועורר שאלות לגבי כמה ממוסכמות היסוד באשר לקיומה של ישראל הקדומה. פאוסט מבקש לבחון את השיח המדעי בהקשרו החברתי, אך הוא דורש לא לערוך רדוקציה של העמדה המדעית לעמדה הפוליטית. מאמרו טוען לאוטונומיה יחסית של התפיסות המדעיות ושל המחלוקת בעניינן, ומראה את הסילופים השונים שהיא עוברת כאשר היא מתגלגלת אל השיח הציבורי.

לאחר המאמרים האקדמיים מופיעות שתי מסות נרחבות שעוסקות במלחמה ללא קץ בעזה, שנמצאת כעת בשלב ההרעבה ורצח העם. **אורן יפתחאל** בוחן מחדש את המסגרת הקולוניאלית לניתוח של ישראל/פלסטין בעקבות טבח שבעה באוקטובר ומול ההשגות שהועלו לאחריו נגד הפרדיגמה של הקולוניאליזם ההתיישבותי. יפתחאל מבקש להרחיב

ולחדד את המסגרת הזאת, לערוך בה הבחנות מושגיות ולנער אותה מפשטנות וממוסרנות. הוא מציע "מבנה טריאלי" שבו נוסף על המסגרת הקולוניאלית יש להציב גם את המאבק הגיאופוליטי בין הצירים הבינלאומיים השונים ואת הסכסוך האתנוקרטי הפנים-ישראלי. הוא רואה בציונות תנועה מורכבת, קולוניאלית ולאומית, של קולוניאליזם של פליטים ושל קולוניאליזם של קלגסים, שעברה בהתפתחותה שלבים שונים עד שהגיעה למופעה הברוטלי בשנתיים האחרונות. והוא דורש להבחין בין דה-קולוניזציה כפרויקט של שחרור ותביעה לתיקון עוולות היסטוריות, הקניית זכויות מלאות לעמים הילידים ושוויון אזרחי, ובין "קולוניאליזם נגדי" כפרויקט של שליטה שתובע להכניע ואף להשמיד את העם המתיישב. מסה אנליטית והיסטורית זו עונה בשיקול דעת לטענות כאילו המחקר במסגרת הפרדיגמה של הקולוניאליזם ההתיישבותי והחברה למאבק הפלסטיני לשחרור משמעותם הצדקה של כל מעשה טבח ואלימות ותמיכה במאבק "בכל האמצעים הנדרשים". בסיומה משרטטת המסה חזון חלופי לקיום ישראלי-פלסטיני משותף במרחב שבין הנהר לים, חזון שנראה רחוק מאוד מהמציאות המדממת באזור, אך מסמן כיוון לעתיד לבוא.

עמליה סער שואלת כיצד הגיעה החברה הישראלית למצב שבו היא מבצעת רצח עם בעזה. במסה אנתרופולוגית-פסיכואנליטית מציעה סער עיון במושג הבזות, ודרכו היא משרטטת את התהליך שבו הפלסטינים חדלו להתקיים כאובייקט האיווי של הסובייקט הקולקטיבי הישראלי – מושא התשוקה והחרדה שמגדיר אותו ואת תנועתו – והפכו לאבייקט (object) שלו: קיום בזוי ורוחח שהוא מקצה אל מחוץ לכל מערך אנושי. היא טוענת כי המהפכה המשטרית והמלחמה לאין קץ פרקו את המתח הקיים בקולקטיב הישראלי בין יסודותיו הדמוקרטיים ליסודותיו האתניים, מתח שמוכרע כעת בחזונות ההשמדה והטיהור האתני בעזה ובגדה המערבית. עבור הישראלים, כותבת סער, הפלסטינים חדלים להיות אובייקט שיכול לעבור סובייקטיבזציה וכרוך יחד איתם במערך של כינון הדדי, והופכים לבזויים ולא-אנושיים. אולם בעקבות זאת גם הסובייקט הישראלי קורס למצב של בזות, שבו כושרו המוסרי נפגם, חשיבתו מתרופפת ואנושיותו אובדת. סער תוהה כיצד אפשר יהיה להפך מהלך זה, לשקם את הסובייקטיביות הישראלית ולייסד קשר מחדש עם הפלסטינים. כדי לעשות זאת יהיה צורך לוותר על פנטזיות מוחלטות ופתרונות קבע ולשחזר מרחבים אמביוולנטיים, לא יציבים, מתוחים, המכילים סתירות פנימיות ואינם מכריעים בהן.

הגיליון נחתם בתרגום פרק מתוך הפוליטיקה התרבותית של הרגש, ספרה רב ההשפעה של הפילוסופית וחוקרת התרבות שרה אחמד, שפורסם לראשונה באנגלית לפני כעשרים שנה. במרכז הספר עומדת המשגה שונה של רגשות – לא כמערך ביהביוריסטי של חישה, תפיסה ותגובה ולא כמערך פסיכולוגי של פנימיות רוחשת. הרגשות, לפי אחמד, מערבלים את היחס בין פנים וחוץ מכיוון שהם מעוצבים מן המגע – בין אנשים, בין אנשים לדברים ולסביבה – ויוצרים משטחים וגבולות, היבדלויות והיקשרויות. רגש אינו

דבר בדיד, מידי ובלתי אמצעי, היא טוענת; הוא מצוי בתנועה ונוצר מתוך אותה תנועה – הוא עובר, חולף, מהדהד ומופץ; ובתוך כך הוא יוצר רושם, כלומר הוא רושם עצמו על הסובייקט, מטביע עצמו בגופו וחורץ בו את מקומו. ספרה של אחמד הוא אפוא קריאה פנומנולוגית במציאויות חברתיות קונקרטיות, בתנועות הרגש שבבסיס תנועות גזעניות וניאור-לאומיות. מבין פרקי הספר, העוסקים בין היתר בכאב, בפחד, בגועל ובאהבה, בחרנו לתרגם את הפרק שאחמד מייחדת לשנאה, ובו היא מנתחת את ההיפוך שבבסיס השנאה, המשימה עצמה כאהבה – אהבה לאומה או לעם, כלומר לקבוצה הלכידה שחדירתם של זרים מאיימת עליה. המעקב אחר החרדה מפני הפגיעה והחילול שבבסיס השנאה, חרדה שכרוכה בדמיון אינסופי שלהם, מראה את תנועתו של הרגש שעשויה מפנטזיה, מהשלכה, מהידמות והיבדלות. ורד מימון כתבה הקדמה לתרגום, שבה היא ממקמת את ספרה של אחמד כחיבור מוביל בתיאוריות האפקט ועומדת על מהלכיו היסודיים. היא מתארת את דמותה הציבורית יוצאת הדופן של אחמד, אינטלקטואלית שפרשה מן האקדמיה הממוסדת ומתקיימת בנפרד ממנה, מרצה ברחבי העולם, כותבת ספרי תיאוריה מפולפלים ומפרסמת מדריכים פמיניסטיים פופולריים. בסיומה של ההקדמה שואלת מימון כיצד תנועת השנאה שאחמד משרטטת יכולה לעזור לנו להבין את ההשמדה שמבצעת ישראל בעזה ואת הסכמתו של הציבור לה: את מידת ההיאחזות בפגיעותו של הגוף הלאומי והמשוקעות בחדירתו הממשית והמדומיינת של הזר לגבולותיו; את האהבה לקולקטיב שבלב השנאה המכלה כלפי מי שמאיים עליו.